

הרב יואל פרידמן

מחלוקת המבי"ט והבית יוסף בעניין פירות הגוי בשביעית והפולמוס סביבה

הקדמה

- א. איסורי מלאכות בקרקע הגוי לדעת ר' יוסף קארו
- ב. האם דין ארץ ישראל כדין סוריא
- ג. פולמוס השמיטה והמחלוקת בין המבי"ט לבין הבית יוסף
- ד. היתר המבי"ט לעבוד בשדה של גוי
- ה. הרקע למחלוקות בדיני מצוות התלויות בארץ בצפת
- ו. המחלוקת בין ר' יהוסף אשכנזי לבין חכמי צפת בדין הפרשת תרו"מ בפירות הגוי
- ז. האם המבי"ט חזר בו משיטתו
- ח. האם הבית יוסף חזר בו משיטתו

הקדמה

במשך כמה עשרות שנים (לפחות בין השנים רצ"ב-של"ד 1532-1574) התווכחו ר' יוסף קארו ור' משה מטראני מסביב לשאלת קדושת שביעית בפירות הגוי, ובעיקר האם חייבים להפריש תרומות ומעשרות בפירות הגוי בשביעית כשאלו נתמרחו ע"י ישראל. המחלוקת הייתה האם אין קניין לגוי להפקיע את קדושתה של ארץ ישראל כפי שפוסק באופן פשוט הרמב"ם (וכך סבר ר' משה מטראני) או שמא בזמן הזה יש קניין. ברצוננו לעמוד על שתי נקודות במחלוקת זו, האחת בשיטתו של ר' יוסף קארו והאחרת בשיטתו של ר' משה מטראני.

א. איסורי מלאכות בקרקע הגוי לדעת ר' יוסף קארו

הרב קוק זצ"ל במבוא לשבת הארץ, עמ' 156, מסביר לדעת הרמב"ם עפ"י הפרשנות של ר' יוסף קארו, שכאשר הקרקע היא ביד הגוי באופן בסיסי דינה כסוריא, שהרי כן כתב הרמב"ם הל' תרומות פ"א ה"י:

עכ"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה כאילו לא

נמכרה לעכו"ם מעולם ויש קנין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר.

כלומר שלדעת הרמב"ם משמעות הדין ש"אין קניין" הוא רק לאחר שהישראל חוזר ולוקח את השדה מן הגוי, ובכה"ג אינה ככיבוש יחיד השווה לסוריא. ולפי"ז כאשר הקרקע היא ביד הגוי דינה כסוריא. ולכן שואל הרב זצ"ל: "ולמה לא תהיה העבודה מותרת לישראל, וכמו שבאמת כך היא שיטתם של רש"י הר"ח, הערוך תוספות לחד שינוי, בעה"ת והלכות ארץ ישראל...?", והלא מוכח מדברי הרמב"ם בהלכות שמטה ויובל פ"ד הכ"ט, שרק כשגוי זרע הפירות מותרים, שהרי כן כתב הרמב"ם שם:

עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

לכן מחדש הרב קוק זצ"ל שאיסורי המלאכות בקרקע הגוי, הן לדעת הרמב"ם והן לדעת ס' התרומה הם כששביעית מן התורה; כי אז לדעת הרמב"ם אסרו את העבודה בשביעית בקרקע הגוי כדי שהישראל לא יעבוד בתוך שדהו ולדעת ס' התרומה אסרו אם ההלכה היא שאין קניין¹. אך בזמן הזה שלדעת רוב הפוסקים שביעית אינה אלא מדרבנן, גם לדעת הרמב"ם מותרות המלאכות בקרקע הגוי. ונראה שזוהי כוונת הרב קוק זצ"ל בס' שבת הארץ פ"ד הכ"ט:

ויש אומרים שהפירות מותרין הם לגמרי, ואין נוהג בהם קדושת שביעית כלל משום שבזמן הזה דשביעית מדרבנן היא סומכין אנו על מי שסובר שיש קניין לנכרי לפחות כל זמן שהוא תחת ידו להפקיעו מקדושת שביעית...

ולכאורה שילב הרב קוק זצ"ל שני תירוצים של ר' יוסף קארו ועשה אותם אחד, כי המעיין בדברי שו"ת אבקת רוכל סי' כד, יראה שהם תירוצים נפרדים:

[א] ואם באנו לדון יותר טעם יש לאומר שיש לו קנין להפקיע משביעית דקרא כתיב "והיתה שבת הארץ לכם ולא לגוי".

[ב] ועוד שהרמב"ם מפרש בפ"א מה' תרומות שמה שאמרו אין קנין לגוי בארץ להפקיע מן המצות היינו לענין שאם חזר ישראל ולקחה

1. בס' התרומה, הל' א"י, הוצ' המכון, עמ' 71, שדין "אין עודרין" הוא רק למ"ד שקדשה לעת"ל ולכן אין קניין, אך להלכה שלא קדשה לעת"ל ויש קניין מותרות המלאכות בקרקע הגוי.

ממנו אינה ככיבוש יחיד ולא /אלא/ הרי היא כאלו לא נמכרה לגוי מעולם אבל כמו זה ביד גוי מופקעת היא ומה שפירותיה חייבים במעשר אלא בשמירחם /בשמירחם/ ישראל דוקא...
 [ג] ועוד... הוא מיוסד ועל ששבת הארץ וקדושתה הם מן התורה בזמן הזה וזה איני /אינו/ שהרי כתב הרמב"ם בפ"ט מהל' שמטה דשמטת קרקע בזמן שאין היובל נוהג אינו אלא מדבריהם...

לפי תירוץ א' גם אם קי"ל אין קניין אך שביעית אינו תלוי בדין זה כי גוי מופקע מדיני שביעית. תירוץ ב': לדעת הרמב"ם משמעות הקביעה שאין קניין היא רק לאחר שחזר ישראל וקנה את הקרקע מן הגוי, אך כשהקרקע היא ביד הגוי, לכו"ע יש קניין. תירוץ ג': בשביעית בזה"ז קי"ל יש קניין. תירוץ ב' נעוץ בפרשנות דברי הרמב"ם שמתייחסים לדין שביעית דאורייתא ולדין הבסיסי שאין קניין, אלא שלדעת ר' יוסף קארו משמעות הדין היא רק לאחר שהקרקע חזרה לידי ישראל. לעומת זאת תירוץ ג' מתייחס לזמן הזה ואינו קשור לפרשנות הרמב"ם, ולמרות שהרמב"ם פוסק שאין קניין – בזמן הזה הדין שונה, ואמרינן יש קניין. קשה א"כ מדוע שילב הרב קוק זצ"ל את שני התירוצים יחד: "וי"א שבזמן הזה שביעית מדרבנן... לפחות כל זמן שהוא תחת ידו...?"

אלא נראה שדבריו מתבארים מתוך הסיפא בשבת הארץ שם:

ולפי סברא זו "יש שנראה להם" שאם הקרקע היא של נכרי – אין בה שום קדושת שביעית לא לעניין פירות שביעית ולא אפילו לעניין איסור עבודה, כיוון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה שביעית היא דרבנן לדעת רבים.

"יש שנראה להם" – הכוונה לדברי הרב קוק עצמו שהציע במבוא (הובא לעיל) שאף לדעת הרמב"ם בשביעית בזמן הזה, מותרות המלאכות משום שכאשר הקרקע היא ביד הגוי הרי דינה כסוריא, אלא שכאשר שביעית דאורייתא גזרו חכמים שישראל לא יעשו מלאכות, אך בזה"ז התירו וכדלעיל.

לאור הנ"ל נראה לענ"ד להעיר על שתי ההוצאות של שבת הארץ: בהוצ' מכון התורה והארץ, עמ' 460, ממוקמת הערה 16 כציון למילים: "ולפי סברא זו יש שנראה להם" ומציינת את הכס"מ פ"ד הכ"ט ושו"ת אבקת רוכל סי' כד; אך בדברי הכס"מ ובשו"ת אבקת רוכל אין התייחסות להיתר המלאכות שמובא בהמשך. בהוצאת מוסד הרב קוק שהיא ההוצאה הקודמת של ס' שבת הארץ מובא הציון "שלא"² על תחילת הדברים: "ויש אומרים שהפירות מותרין הם

2. ציוני המקורות של מרן הרב צבי יהודה קוק זצ"ל.

לגמרי...", ואכן מתאים ציון מקור זה לדברי הכס"מ ושו"ת אבקת רוכל. אך הציון הבא אחריו לענ"ד אינו נכון בהוצ' מוסד הרב קוק ואילו בהוצ' המכון הוא אינו מדויק, שכן בציון המקור "שלב" (= הערה 18 בהוצ' המכון) מובאות הדעות של תוס' בגיטין סב, רש"י סנהדרין כו, ר"ח שם. דעות רש"י ותוס' מקבילות למה שכתב בספר התרומה, שבטלה קדושת הארץ כי קדושה שנייה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא ולכן קי"ל יש קניין וכדלעיל, ולכן מותרות המלאכות בקרקע הגוי. אך זה אינו לפי מהלכו של ר' יוסף קארו בפרשנות הרמב"ם, ואינו יכול להיות מקור ל"ולפי סברא זו יש שנראה להם". וראיה לכך שבהמשך הדברים כתב הרב קוק זצ"ל: "כיוון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה..." וזה לא יכול להיאמר לדעת אלו הראשונים הסוברים שמשמעות אין קניין היא גם כאשר הקרקע היא ביד הגוי.³ דברים אלו מתאימים רק לפרשנות שייחס ר' יוסף קארו לדברי הרמב"ם שכאשר הקרקע היא ביד הגוי "יש קניין".

סיכומם של דברים, דבריו של הרב קוק זצ"ל בס' שבת הארץ פ"ד הכ"ט מקבילים למה שכתב במבוא שם, ומבוססים על דעת ר' יוסף קארו בכס"מ ובשו"ת אבקת רוכל. הרב קוק זצ"ל משלב את שני התירושים של ר' יוסף קארו, וטוען שאמנם כשהקרקע היא ביד הגוי קי"ל יש קניין לעניין הפירות והמלאכות אסורות, אך בשביעית בזמן הזה המלאכות מותרות.

ב. האם דין ארץ ישראל כדין סוריא

היתר המכירה מבוסס הוא בעיקר על דעתו של ר' ברוך ב"ר יצחק בספר התרומה הל' א"י, אשר קבע שבזמן הזה נקטינן יש קניין. שיטתו היא כשיטת בעלי התוספות, הסוברים שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, והמחלוקת אם יש קניין או אין קניין לא הוכרעה בתלמוד הבבלי.⁴ לאור הנ"ל הוא כותב (שם עמ' 67, 72):

מיהו יש לומר דאפי' למאן דאמ' אין קניין היינו כי עומדת בקדושתה למאן דאמ' קדשה לעתיד לבא אבל כיון דלהלכה לא קדשה לעתיד

3. וכפי שכתב הרב קוק עצמו במבוא שם, עמ' 156: "ולדעת בעה"ת אין כאן שום איסור, דמוקי הא דאין עוודין עם נכרי דווקא למ"ד שביעית בזה"ז דאורייתא ואין קניין לנכרי להפקיע וסובר שאינו מפקיע אפילו כשהיא תחת ידו..."; והדברים מוכרחים, עי' ספר התרומה הל' א"י, הוצ' המכון, עמ' 72, הערה רח; תוס' ע"ז כא ע"א ד"ה הא; ועי' תורת הארץ (קליערס) ח"ב, תרצ"ד, עמ' מב.

4. ספר התרומה הל' א"י, שם, עמ' 83-86.

לבא א"כ לכולי עלמ' יש קניין להפקיע מיד מעשר דרבנן... ומטעם זה נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי אפילו מדרבנן...

לדעתו כיוון שלא קדשה לעתיד לבוא – דין ארץ ישראל כדין סוריא, שבקרקע הגוי אין בפירות קדושת שביעית והמלאכות מותרות, כי יש קניין לגוי להפקיע כמבואר בגמ' גיטין מז ע"א.

הגרש"ז אויערבאך שדן בספרו מעדני ארץ על שביעית ביסודות היתר המכירה באריכות יתירה, רוצה לומר שיש הבדל גדול בין חידושו של ר' ברוך בספר התרומה לבין שיטת ר' יוסף קארו ופרשנותו בדעת הרמב"ם. כאמור ר' יוסף קארו הזכיר שלושה תירוצים מדוע יש לנקוט "יש קניין" ולפטור את הפירות מקדושת שביעית. אמנם אומר הגרש"ז אויערבאך, תירוציו של ר' יוסף קארו מועילים כדי להפקיע את קדושת שביעית מן הפירות אך אין הם מתירים לעשות מלאכות בקרקע הגוי. הוא מביא לכך כמה ראיות מדברי הרמב"ם עצמו, עליהם מבוססים תירוציו של ר' יוסף קארו. הרמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט כתב:

עכ"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכ"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

מבואר שאין איסור ספיחין כי "העכ"ם אינן מצווין" ומותרים בעבודה ומכאן שעבודה על ידי ישראל אסורה למרות שמדובר בקרקע הגוי ולמרות שלפי פרשנותו של ר' יוסף קארו יש קניין במקרה זה. הוא מביא ראיה נוספת מדברי הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"י. לאחר שביאר הרמב"ם, שבארץ ישראל אין קניין לגוי להפקיע, הוא כותב שדין סוריא שונה: "ויש קניין לעכ"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית". אילו נסבור שגם בארץ ישראל כשהקרקע היא ביד העכ"ם אין איסורי מלאכות, במה שונה דין סוריא מדין כל ארץ ישראל? ומכאן שבסוריא כשהקרקע היא ביד הגוי אין קדושת שביעית בפירות ואין גם איסורי מלאכות כי יש קניין, ואילו בארץ ישראל למרות שיש קניין כשהקרקע היא ביד הגוי (לפי פרשנותו של ר' יוסף קארו), אין קדושת שביעית בפירות אך יש איסורי מלאכות. הגרש"ז אויערבאך מסביר את ההבדל בין חידושו של ספר התרומה לבין חידושו של ר' יוסף קארו כך (מעדני ארץ, שביעית, ירושלים תשל"ב, עמ' עה):

ונמצא לפי"ז דלדעת בעל ספר התרומה דסובר שקדושה בטלה שפיר אמרינן דמה שחייבו חכמים במעשר גם בזמן הזה הוא משום דהוה כאילו קדשו את הארץ מדרבנן גם בזמן הזה, ולכן כיוון שרק רבנן

קדשוה הרי זה חשיב כסוריא דקדושתה קלה ויש קניין להפקיע, מה שאין כן לנידון דידן מסתבר דאי אמרינן שביאת כולם לא מעלה ולא מוריד כלל בקדושת הארץ אלא שדין התורה שלעניין מעשר אין הארץ מתחייבת אלא בביאת כולם נמצא דכיוון שרבנן חייבו בזמן הזה במעשר ואמרו שחייב גם בלא ביאת כולם אי אפשר כלל לחלק בין קרקע ישראל לקרקע עכו"ם...

היסוד ונקודת המוצא של ר' ברוך בספר התרומה הם שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, ולכן קדושת ארץ ישראל לעניין חיוב תרומות ומעשרות אינו חמור בזמן הזה יותר מסוריא, וכמו שבסוריא יש קניין לגוי להפקיע הוא הדין גם בארץ ישראל. לעומת זאת נקודת המוצא של ר' יוסף קארו היא שיטת הרמב"ם הסובר שקדושה שנייה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא, וחייב שביעית הוא מדרבנן בגלל סיבה אחרת לגמרי: כי שביעית תלוי ביובל ותלוי בביאת כולם, ממילא אין כאן קדושה קלה יותר של ארץ ישראל בזמן הזה אלא חסרון צדדי בהחלת חובת השביעית. לאור הנ"ל מסכם הגרש"ז אויערבאך (שם עמ' פ):

וכמו כן נתבאר בבירור גמור שלאידך טעמי ההיתר וודאי שהוא רק לעניין הפירות אבל אי אפשר כלל להתיר על פיהם גם עבודת הקרקע אפילו אותן עבודות שהן רק מדרבנן, ונמצא שלעניין עבודת הקרקע עיקר ההיתר הוא רק על הספר התרומה שמסתפק⁵ דאולי יש להתיר גם עבודת הארץ...

הרב קוק זצ"ל – שיטה אחרת עמו; לדעתו גם לדעת ר' יוסף קארו מותרות המלאכות בקרקע הגוי, והוא חולק על הגרש"ז אויערבאך בשתיים:

כאמור הגרש"ז אויערבאך כתב (מעדני ארץ שם, עמ' 118) לדעת ר' יוסף קארו, שלמרות שיש קניין כאשר הקרקע היא ביד הגוי, אסור לישראל לעשות מלאכות, ולדעתו האיסור הוא מדאורייתא. הרב קוק זצ"ל (מבוא, עמ' 156) מודה שיש איסורי מלאכות במקרה זה, כפי שנראה מפ"ד הכ"ט של הרמב"ם, אך איסור זה אינו אלא מדרבנן:

...ולמה לא תהיה העבודה מותרת לישראל... ונראה שאסרו זה להרחיק את ישראל מעבודת השדה בשביעית, כדי שלא יבא לעבוד בשדהו שלו...

5. עי' ספר התרומה הל' ארץ ישראל, הוצ' מכון התורה והארץ, עמ' 67, הערה קפט, שדברי ספר התרומה אינם בגדר הספק.

הנקודה השנייה שחלוק הרב קוק זצ"ל על הגרשז"א היא בהבנת החיסרון של ביאת כולכם. הגרשז"א נזהר וכשמציין את ההבחנה בין דעת ס' התרומה לבין חידושו של ר' יוסף קארו, הוא כותב (מובא לעיל): "דאי אמרינן שביאת כולם לא מעלה ולא מוריד כלל בקדושת הארץ...". ואכן הרב קוק זצ"ל סובר שהחסרון של ביאת כולכם הוא חסרון מהותי שמעכב את קדושת ארץ ישראל, ולכן כמו שהקביעה שיש קניין מתירה מלאכות בסוריא הוא הדין גם בארץ ישראל בזמן הזה; וז"ל הרב קוק זצ"ל (מבוא, עמ' 146):⁶

ותוכן הדבר הוא, שאין כל הקדושות שוות, וכשאנו מדברים באיזה עניין שנפקע חיובו הרי זה נקרא שלגבי ידיה בטלה קדושת הארץ... אלא אפי' להסוברים שקדושה שנייה קיימת... מ"מ בקדושה זו של שביעית יש קנין לנכרי להפקיע כיוון שקדושה זו היא מדרבנן... ומעניין שדווקא ר' משה מטראני בשו"ת המב"ט (ח"ב סי' סד) מסכים עם סברה זו של הרב קוק זצ"ל:

וא"כ כיון דטעמא תלו הרמב"ם משום דכתיב גבי תרומה כי תבואו ביאת כולכם ולא מקצתכם משמע דקדושת הארץ תליא בביאת הכל ומה לי לתרומה או לשביעית...

כיוון שהרב קוק זצ"ל סובר שהחיסרון של ביאת כולכם הוא חסרון מהותי בקדושת ארץ ישראל, ממילא ההבחנה בין ארץ ישראל לסוריא אינה ברורה. כמו כן איסורי המלאכות כשהקרקע היא ביד הגוי אינם אלא מדרבנן, ולכן בזמן הזה יש מקום להקל. מובנים א"כ דברי הרב קוק זצ"ל שמשלב את שני התירוצים של ר' יוסף קארו בשו"ת אבקת רוכל, ולאורם מסיק בשבת הארץ (במבוא ובהלכה כמובא לעיל) שגם לדעת הרמב"ם עפ"י פרשנות ר' יוסף קארו, יש להתיר את המלאכות בקרקע הגוי.

אמנם נראה לדעת הרמב"ם, שלכו"ע אין דינה של ארץ ישראל לגמרי כדין סוריא. הוויכוח בין ר' יוסף קארו לבין ר' משה מטראני נסב בעיקר על חיוב תרומות ומעשרות בפירות של קרקע הגוי בשביעית, כשנתמרחו על ידי ישראל. לאחר עשרות שנים של וויכוח ביניהם ר' יוסף קארו ובית דינו גזרו חרם על מי שלא יפריש תרומות ומעשרות כמו בשאר שנים (שו"ת אבקת רוכל סי' כה):

אמר יוסף קארו אחר שכתב החכ' הר' משה מטראני אגרת זאת השנית רצה לעשות מעשה כדבריו בשמטה שעברה ומיחו בידו ובשמטה זו

6. עיין גם במבוא לשבת הארץ שם, עמ' 84 ועי' עוד בס' התרומה שם, עמ' 68-69.

שהיא שנת השל"ד... והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נדוי שכלם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים.

כאמור, לדעת ר' יוסף קארו, אנו נוקטים יש קניין מן השלוש סיבות שהבאנו לעיל, ולכן אין קדושת שביעית בפירות הגוי. ולכאורה חרם זה הוא תמוה, שכן אם יש קניין ודין ארץ ישראל כדין סוריא, פירות הגוי צריכים להיות פטורים מתרומות ומעשרות גם בשאר שנים, כפי שמתבאר במס' גיטין מז ע"א וברמב"ם הל' תרומות פ"א הט"ו, וכפי שקובע ס' התרומה:⁷

וטוב יותר על הכל לקנות מפירות שגדל בקרקע הגוי ומתבואות גוי דכיון דלא קדשה ואף בקרקע ישר' אין תרומ' (אפי') [רק] מדרבנן.

המסקנה היא שגם לדעת הרב קוק זצ"ל אליבא דר' יוסף קארו, כשהקרקע היא ביד הגוי ובזמן הזה – אין קדושת שביעית בפירות ואף אין איסורי מלאכות, מכל מקום אין דין ארץ ישראל כדין סוריא לגמרי, וחייבים בהפרשת תרומות ומעשרות כשהפירות נתמרחו על ידי ישראל.

ג. פולמוס השמיטה והמחלוקת בין המב"ט לבין הבית יוסף

מפורסמים דבריו של החזון איש⁸ והפולמוס סביבם, על כך שמרן ר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו⁹ מהוראתו שאין לנהוג קדושת שביעית בפירות הגוי.¹⁰ ברצוננו להוכיח שההפך הוא הנכון, ולא רק שר' יוסף קארו לא חזר בו אלא שדווקא ר' משה מטראני הוא זה אשר חזר בו לפחות חלקית.

הפולמוס מסביב לדין פירות הגוי בשמיטה התקיים עשרות שנים. כבר משנת הרצ"ב ר' משה מטראני כותב אודותיו בשו"ת המב"ט ח"א סי' יא, ושם הוא מביא ראיות רבות לכך שיש קדושת שביעית בפירות הגוי, ושאינן בשנה זו חייב תרומות ומעשרות גם בפירות הגוי שנתמרחו על ידי ישראל. בשנת רצ"ט (שו"ת המב"ט ח"א סי' כא) הוא מסתייע בקונטרס של ר' שלמה שירליאו (פרשן הירושלמי) שסובר כמותו, ומביא את ראיותיו ומוסיף ראיות משלו. בשנת ש"כ

7. ספר התרומה שם, עמ' 79, הערה רמד.

8. החזו"א שביעית, סי' כ ס"ק ז ד"ה בדין ק"ש ושם ד"ה ודאתאן, עושה הבחנה בין דין קדושת שביעית בפירות הגוי לבין החיוב בתרומות ומעשרות בפירות הגוי שנתמרחו ע"י ישראל. לפי החזו"א ייתכן שדעתו האחרונה והחרם היו סביב שאלת תרומות ומעשרות בפירות הגוי שנתמרחו ע"י ישראל, אך חזר בו לגבי שאלת ק"ש בפירות הגוי.

9. עיי' להלן בסוף המאמר.

10. על סמך דברי ר' אלעזר אזכרי בס' חרדים, וכן השל"ה עיי' להלן בסוף המאמר.

או שנת שכ"א¹¹ ר' משה מטראני כותב תשובה נוספת ומתייחס לטיעונו של ר' יוסף קארו:

ועתה בשמט' זו ראיתי את החכם הה"ר יוסף נר"ו שהיה מורה להפריש תרומה ומעשר ושלח לי שאשלח לו תופס מה שכתבתי על ענין זה ושלחתי לו וכתב דחיות על הראיות אשר כתבתי ועל דברי המפרשים ז"ל כמו שכתבו בכתבו ואצלי הן דחיות כקש ואיני חושש להשיב על מה שטען עלי אלא על מה שטען על דברי המפרשים ז"ל...

ר' יוסף קארו אינו מביא בתשובותיו ראיות משלו, אלא דוחה את ראיות ר' משה מטראני בדחיות פשוטות [כגון שהמקורות שאותם מביא אינם מדברים על פירות הגוי אלא על פירות ישראל] ועיקר הדיון ביניהם הוא מסביב לפרשנות הרמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט וכן מסביב למה שכתב הכפתור ופרח והגהה שנמצאה בספרו לגבי פרשנות זו. ר' משה מטראני דוחה את דברי ר' יוסף קארו בתקיפות וטוען שדחיותיו אינן אלא "דחיות כקש". דברים חריפים עוד יותר הוא כותב בהמשך אותה תשובה:

ולא ראיתי ולא עצרתי כ"ח שנים בד' שמטות ולא מצאתי שום מפרש או פוסק שיכתוב שפירות הגוי בא"י כשיתמרחו ע"י ישראל וכו' יהיו חייבים בתרומה ובמעשר אלא הרב הזה וגם הוא לא כתב כן אלא על מה שהבין בפשט לשון הרב שפירותיהם מותר' הם מותר' מכל וכל ואינו כן אלא שהם מותר' לאוכלם בקדושת שביעית...

המ"מ שניהל ר' משה מטראני עם ר' יוסף קארו מרוכז בכרך א' של תשובות המב"ט, ובכרכים הנוספים אנו רואים שדעתו מובעת בחריפות פחותה ואף נראה שטיעונום וסברות של ר' משה מטראני מתאימים לאלו של ר' יוסף קארו ומנוגדים לכאורה לדעתו הראשונית. ראוי לציין שאנו יוצאים מנקודת מוצא שהתשובות של המב"ט מסודרות באופן כרונולוגי.¹² לאחר בדיקת התאריכים

11. "כח מעשה ידי הגדתי זה לי כ"ח שנים משנת הרצ"ב עד שנת השג"ח..." ועי' הרב מאיר מאזוז, "בעניין פירות של נכרים בשביעית" אור תורה שטו (ניסן תשנ"ד), עמ' תצ, שיש שרצו לומר שט"ס יש כאן, וצ"ל שנת השב"ח, ודוחה דבריהם כי מנהג חכמי הספרדים להמציא גימטריה לסימן עפ"י פסוקי המקרא, ושנת השג"ח מבוססת על הפסוק ממכון שבתו השג"ח, וראשי התיבות משה, וכיוון לעצמו – ר' משה מטראני שהשגיח תמיד והתעסק בהלכות שביעית.

12. כך טוען מאיר בניהו, יוסף בחירי – מרן ר' יוסף קארו, ירושלים תשנ"א, עמ' פז, הערה 453; שם עמ' צא, הערה 469; אמנם ר' יוסף מטראני, בן המחבר מספר את כל התלאות שעברו על החיבור עד שהצליחו להדפיסו, והוא מציין: "ואני דרכו של הרב שמרתי ולא אט לסדרן

המובאים בתשובות, נראה שניתן לחלק את התשובות לשלוש תקופות: כרך א' – בין השנים רצ"ב-שכ"ב; כרך ב' – בין השנים שכ"ג-של"ג וכרך ג' – בין השנים של"ד-של"ט. ר' משה מטראני נפטר בשנת ש"מ.¹³

ד. היתר המב"ט לעבוד בשדה של גוי

בחלק ב' סי' סד, ר' משה מטראני נשאל ע"י יהודי אחד ששכר קרקע מגוי לתקופה של עשר שנים, והיו לו אריסים גויים שעבדו בקרקע זו, ושאלתו האם מותר לתת לגויים אלו לעבוד בשנת השמיטה.¹⁴ ר' משה מתיר אמנם בדוחק וכותב: "לא מצאתי תשובת היתר לשאלתך כי אם לדעת הפוסקים ז"ל אשר פסקו דשביעית בזמן הזה דרבנן..." בהיתרו הוא מתבסס על סוגיית הגמ' סנהדרין כו ע"א, שר' ינאי אמר "פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא", ובתוס' (סנהדרין שם, ד"ה משרבו) פירשו בין היתר שכיוון ששביעית מדרבנן מותר לעשות מלאכה באונס המלך. הוא מביא גם דעתו של ספר התרומה (ורש"י) שכיוון שקדושת ארץ ישראל בטלה, לכן שביעית בזמן הזה מדרבנן, ולכן מותר גם לישראל לעבוד בשדה של גוי מטעם "יש קניין לגוי להפקיע". והוא מסיק:

וכיון דכל הני רבוותא דסברי תרומה בזמן הזה מדרבנן נראה דהוי מטעמא דלא קדשה לעתיד לבא כרבנן דרבי יוסי א"כ ה"ה נמי בשביעית לא קדשה והויא מדרבנן ויכולים לחרוש ולזרוע כשיש קצת אונס אעפ"י שאין אונס גמור אלא משום ארנונא כדפירש רש"י ז"ל...

ולכאורה פסק זה אינו תואם את העמדה שהציג ר' משה כנגד ר' יוסף קארו, שכיוון שאין קניין לגוי להפקיע, אזי פירות הגוי קדושים והמלאכות אסורות בשדה של גוי. ואמנם אילו הייתה זו התשובה היחידה היינו יכולים לומר שלמרות שהוא מזכיר את דעות רש"י וספר התרומה, הוא רק מתבסס עליהן כסניף להקל, ועיקר היתרו הוא על סמך דעת התוס' שהזכרנו שאינו מסביר את היתרו של ר' ינאי על סמך הדין של "יש קניין", אלא עצם העובדה ששביעית

בסדר הזמן והמפתח מחלקן להלכות...", עם זאת ברור שהש"ת אינו מחולק לנושאים ובאופן כללי נשמרת מסגרת הזמן, כפי שציינו.

13. בהקדמת הבן הבכור, ר' שלמה מטראני כתוב: "משנת הר"צ שהרצה דברים לפני הרב המובהק האלהי כמהר"ר יעקב בירב זללה"ה עד שנת מש"ה עבדי מת..."; ובהקדמה ר' יוסף מטראני כתוב: "בהתאסף ראש שבטי ישראל אל עמיו ז"ל שנת הש"מ בהלקח חן וכבוד מעל ראשי, אני הייתי נער קטן כבן י"ב".

14. תשובה מקבילה לזו עי' שו"ת המב"ט ח"ג סי' מו.

דרבנן, די בה כדי להתיר מלאכות במקום אונס.¹⁵ לכן בסוף התשובה הוא עושה הקבלה בין היתר השקאת בית השלחין בשביעית מחמת פסידא (מ"ק ב ע"ב) להיות מלאכות כשביעית דרבנן (בזה"ז). לאור הנ"ל מובנת מסקנתו של ר' משה מטראני, שהוא לא חוזר בו מן הקביעה שיש קדושת שביעית בפירות הגוי:

ומענין פירות שביעית שגדלו בשדה הגוי בא"י כתבתי בשמטות שעברו משנת הר"צב שהיתה שנת שמטה עד עתה כמה פעמים שהם חייבים בביעור כמו שהוא כתוב אצלי בארוכ' נאם המב"ט חשון השכ"ז שנת שמטה.

ה. הרקע למחלוקות בדיני מצוות התלויות בארץ בצפת

הרקע לכל הפולמוסים והמחלוקות בנושאים הקשורים למצוות התלויות בארץ, היה שחכמי צפת הבינו שמוטלת עליהם האחריות לקבוע את ההלכה לדורות בנושאים שאין בהם מנהג ברור בגלל שעם ישראל לא ישב בארצו שנים רבות. לכן בעת חידוש ההתיישבות, לאחר גירוש ספרד, הם רצו לקבוע את ההלכה בדיני זרעים כרמב"ם "מרא דארץ ישראל".¹⁶ כך מתבאר בתשובות ר' יוסף קארו, ולזאת מסכים בעיקרון גם ר' משה מטראני. הם התווכחו ביניהם בעיקר מהי הפרשנות הנכונה בדברי הרמב"ם. עם זאת נראה שר' משה מטראני היה פחות קיצוני בהליכה אחר הרמב"ם, מאשר ר' יוסף קארו. בתשובה באבקת רוכל (סי' כד) כותב ר' יוסף קארו:

ומעתה יש לתמוה על שעלה על דעתו לחייב בביעור פירות שדה גוי שזרעה גוי אפי' אם היו כמה ראיות מאחר שרבינו שמשון מורה להתיר ואף מי שלא ראה דברי רבינו שמשון מאחר שהרמב"ם הוא מאריה דארעא כתב להתיר היאך יעלה על דעת לאסור...

לעומתו ר' משה מטראני בהחלט מתחשב בדעות בעלי התוספות לפחות בשאלות פרטיות שאינן נוגעות למנהג הכללי. לכן הוא לא נמנע מלהתיר לאותו יהודי להמשיך להתפרנס מקרקע הגוי וכדלעיל.

15. ראוי להעיר שהוא מסתמך גם על דעת הרמב"ם, וקובע לדעת הרמב"ם שיש תנאי מגביל בחיוב תרומות ומעשרות שצריך "ביאת כולכם", ולדעתו אם חסר תנאי זה יש פגם בקדושת הארץ וכדעת בעלי התוספות הסוברים שקדושה שנייה בטלה: "משמע דקדושת הארץ תליא בביאת הכל, ומה לי לתרומה או לשביעית..." ועי' לעיל לאחר ציון הערה 6.

16. בעניין זה עי' יצחק זאב כהנא, "הפולמוס מסביב קביעת ההכרע כהרמב"ם", סיני לז (תשט"ו), עמ' קנז-קס. ולגבי שאלות של הפרשת תר"מ, עי' עמ' קסג, הערה 131.

1. המחלוקת בין ר' יהוסף אשכנזי לבין חכמי צפת בדין הפרשת תרו"מ בפירות הגוי

מלבד הפולמוס הגדול בין המב"ט לבין הבית יוסף מסביב לשאלת קדושת שביעית בפירות הגוי, היו בתקופה זו בצפת כמה מחלוקות ופולמוסים גדולים נוספים בנושאים הקשורים למצוות התלויות בארץ. הנושאים הנוספים שנידונו אז היו בדיני שביעית, בדיני תרומות ומעשרות ובדיני כלאיים, כפי שמתבאר בתשובת מהרשד"ם י"ד סי' קצב¹⁷ ובתשובות נוספות: א. חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הגוי (כדלהלן); ב. מניין שנות השמיטה¹⁸; ג. חיוב תרומות ומעשרות בשמן שומשמן וביין שהוכן מענבים של גוי¹⁹; ד. האם יש לחשוש משום כלאי הכרם בקניית ירק שגדל אצל הגוי.²⁰

מי שעורר את כל המחלוקות הללו²¹ בעיר צפת היה הרב יהוסף אשכנזי²², המכונה התנא מצפת.²³ הוא נולד בביהם ואולי בפראג עיר הבירה של מדינה זו, והיה חתן הרב של פראג ולאחר מכן של פוזנא וכל פולין, הרב אהרון ב"ר

17. בשנת של"ז ר' יהוסף אשכנזי אינו בין החיים, ולכן קורא לו המהרשד"ם סי' קצב, בברכת המתים: "וכמדומה לי שהחכם השואל ז"ל...".

18. עי' שו"ת מהרלב"ח סי' קמב.

19. עי' שו"ת המב"ט ח"ב סי' קצו; ועי' שו"ת הרדב"ז ח"ו סי' ב' אלפים קז.

20. עי' שו"ת המב"ט ח"ג סי' קכז; שו"ת מהרשד"ם י"ד סי' קצג.

21. לפי הנראה בהיותו בפולין ר' יהוסף אשכנזי עורר מחלוקות נגד הרמב"ם ונגד לימוד הפילוסופיה, עי' במאמר הרב צבי הירש הלוי הורוביץ, "תולדות ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת", סיני (תש"א), עמ' שיא-של, ובפרט בעמ' שטו-שטז, שכב-שכג; גרשם שלום, "ידיעות חדשות על ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת", תרביץ כח (תשי"ט), עמ' 59-89.

22. ר' יהושע פאלק כהן בספרו דרישה על הטור י"ד סי' שלא, כבר מעיד שר' יהוסף אשכנזי הוא העומד ומערער על קביעתם של רבני צפת שאין להפריש מפירות הגוי: "מהר"ר יוסף חתן מהר"ר אהרן אב"ד מפוזנא ז"ל"; וכ"כ הרב חיים סיתהון, ארץ חיים, ירושלים תש"ן, עמ' 398 (סי' שלא ס"ק ד); עי' שאול פנחס רבינוביץ, עקבות של חופש דעות ברבנות של פולין, ירושלים: האוניברסיטה העברית (קונטרסים לתלמידים), תשי"ט, עמ' 19 והערה 29; הרב הורוויץ, שם עמ' שכז והערה כו; בניהו, שם, עמ' פט הערה 461, שמביא הוכחה לכך גם מדברי ר' ניסים משה מזרחי (שו"ת אדמת קודש, ח"א י"ד סי' כא) בשם מהר"ש גארמיזן שמעיד שהחכם המדובר הוא ר' יהוסף אשכנזי, והוא הוא השואל בתשובת המרשד"ם סי' קצב; וע"ע בהקדמת בניהו לשיטה למהר"ש גרמיזאן על סנהדרין עמ' ו-ז.

23. הוא נקרא גם ר' יוסף מווירונא, כדלהלן; על חסידותו חכמתו ותורתו של ר' יוסף אשכנזי, עי' א"מ לונץ, ירושלים ב (תרמ"ז; נדפ"מ ירושלים תשכ"ט), עמ' 145, במכתב של המקובל ר' שמעון בק בשנת שנ"ב: "יש כאן משניות ביד ירשי התנא האלהי כמהר"ר יוסף מווירונא שלא הניח כמותו בישראל בחסידות ועיון התלמוד והירושלמי והיה יודע כל שיתא סדרי משנה בעל פה...".

גרשון.²⁴ הרקע לכל המחלוקות היה סירובו של ר' יוסף אשכנזי לקבל את ההכרעה של חכמי צפת שהרמב"ם הוא מרא דארעא דישראל, ועל פיו ישק דבר בכל דיני זרעים. וכן כותב מהרשד"ם (שו"ת, יו"ד סי' קצב): "ומה שכתב הכותב לסייע עצמו בטענה הנזכרת שהרא"ש הוא רב שלנו האשכנזים...".

הנושא המרכזי עליו נחלקו היה סביב השאלה אם פירות הגוי חייבים בתרומות ומעשרות אם לאו. חכמי צפת הכריעו את המנהג עפ"י דעתו של הרמב"ם שמירוח הגוי פוטר,²⁵ ואין גזירת בעלי כיסין אלא במקרה שגוי הפריש תרומות ומעשרות מיזמתו, ולא כאשר הישראל קנה פירות מן הגוי.²⁶ לעומת זאת ר' יוסף אשכנזי טען עפ"י דעת בעלי התוספות שיש במקרה זה גזירת בעלי כיסין, וחייבים להפריש תרומות ומעשרות גם במקרה שאלו נתמרחו על ידי הגוי.²⁷ אין פלא איפה שאם מעיינים בתשובת ר' יוסף אשכנזי שנדפסה על ידי ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת סי' ב)²⁸ נראה שכל ראיותיו הם מבעלי התוספות.²⁹

24. עי' עליו במאמרו של הרב צבי הורוויץ, שם, עמ' שטז, הערה טז. ג' שלום, שם, מעיר על העובדה שהוא נקרא על שם חותנו, ועי' אפרים קופפר, "השגות מן חכם אחד על דברי החכם הר"ר יוסף בהק"ר יוסף הלועזי שכתב וקרא בקול גדול נגד הרמב"ם", ספר היובל קבץ על יד, סדרה חדשה ספר יא (כא) ח"א תשמ"ה, עמ' 219-220, שכיוון שאביו נפטר לפני שנוול נקרא על שם חותנו הרב אהרון.

25. רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"א.

26. רמב"ם הל' תרומות פ"ד הט"ו.

27. זו דעת רוב הראשונים עד שפאת השולחן דמאי סי' טז ס"ק מ כתב: "ולדינא ס"ל לרבינו הגאון כבעלי התוספות והראב"ד דאחר מירוח הנכרי חייב מגזירת דבעלי כיסין ולשיטת כל הני רבותינו רש"י ותוס' והר"ש והרא"ש והראב"ד ורבינו הגאון והטור בסי' שלא דחייב מדרבנן...". ולכן כתב שיש למצוא היתר ופטר מחיוב הפרשה בפירות הגוי (מלבד דעת הרמב"ם) על סמך דעת בעל התרומה והגר"א שיש קניין לגוי להפקיע, ודין ארץ ישראל כסוריא ולכן אין גזירת בעלי כיסין.

28. עי' הרב הורוויץ, שם עמ' שז הערה כז; ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת סי' א) ור' יהוסף אשכנזי (שו"ת ר' בצלאל אשכנזי סי' ב) מתווכחים על הגהה בדברי הר"ש דמאי פ"ה – בעניין הגהה זו, עי' מאיר בניהו, "הגהותיהם של רבי בצלאל אשכנזי ורבי יהוסף אשכנזי וטופס האב שלהם", אסופות א (תשמ"ז), עמ' צח-צט.

29. הוא נקט כדעת בעלי התוספות לחומרא: כפי שכתבנו לעיל בתחילת המאמר, הרבה מבעלי התוספות סוברים שאף קדושה שנייה בטלה, אך יש הסוברים כדעת הראב"ד שגם קדושה ראשונה לא בטלה ולכן חיוב תרומות ומעשרות ושביעית הם מדאורייתא, וכן נקט ר' יוסף אשכנזי. כמו כן בעלי התוספות לא הכריעו בשאלה אם יש קניין לגוי להפקיע אם לאו (עי' ס' התרומה הל' א"י, עמ' 83-86), ור' יוסף אשכנזי הכריע שאין קניין. גם לגבי שאלת בעלי כיסין הוא נקט כדעת בעלי התוספות שגזירה זו קיימת גם בפירות הגוי שנקנו על ידי ישראל.

לעומת זאת חכמי צפת, כאמור לעיל רצו לקבוע את ההלכה עפ"י דעת הרמב"ם.³⁰

ר' משה מטראני עשה יד אחת עם ר' יוסף קארו והכריע אתו את השאלות הנ"ל עד שהם גזרו חרם על כל מי שיחמיר ויפריש תרומות ומעשרות בניגוד לדעת הרמב"ם.³¹ הפולמוס הזה וגזירת החרם, הייתה בין השנים ש"ל – של"ב.³² למרות שכאמור ר' משה מטראני הסכים עם ר' יוסף קארו בנוגע לחרם הנ"ל, אפשר לראות שוני ביניהם ביחס אל ר' יוסף אשכנזי וכת המחמירים להפריש תרומות ומעשרות בפירות הגוי. ר' יוסף קארו בכסף משנה (הל' תרומות פ"א ה"א) מתייחס לר' יוסף אשכנזי וקורא לו "מתחסד":

והמנהג הפשוט בכל א"י כדברי רבינו ומימינו לא שמענו פוצה פה לחלוק על זה. ועתה קם חכם אחד ונראה לו שהוא מתחסד בעשותו הפך המנהג הפשוט ומעשר פירות שגדלו בקרקע העכו"ם ונגמרה מלאכתן ביד עכו"ם וגם מירחן עכו"ם. והולך ומפתה אחרים שיקבלו עליהם לעשות כדבריו. ונראה פשוט בעיני שראוי למנעם מזה משום לא תתגודדו ועוד שמאחר שבכל אלו המדינות קבלו עליהם לעשות כדברי רבינו [הרמב"ם]...

ואילו ר' משה מטראני (שו"ת המב"ט ח"ב סי' קצו) קורא לכת של ר' יוסף אשכנזי "חסידים":

שאלה נאספו לי חסידי' כורתי ברי' ומקיימים לשמור משפטי צדקות ה' ועושים משמרה למשמרתה של תורה והם יראי חטא ומתרחקים אפילו מספק ספיקא לחומרא וכוונתם לשם שמים...³³

30. בתשובת ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת סי' א) לקונטרס של ר' יוסף אשכנזי הוא כותב בתחילה: "ולכן אז התחלתי להשיב ידי על פסקו ז"ל ועל דבריו וביני ביני שמעתי בהתאסף ראשי עם יחד כל רבני הגליל ותלמידיהון ותלמידי תלמידיהון וגזרו גזירת נח"ש שעוד כל ימי עולם לא יעשר אדם לקוח מן העובדי כוכבים אלא כמו שנהגו עד עתה על פי הרמב"ם ז"ל וכמו שכתב הרב הגדול בעל כסף משנה ז"ל בפרק א' מה' תרומות ובאותו הקבוץ היו שני רבתי מהר"ר דוד בן אבי זמרה זצ"ל ומהר"ר ישראל די קוריאל זצ"ל לכן אני משכתי ידי כי מי יבא אחרי המלכים האלה את אשר כבר עשוהו...".

31. בתשובת המב"ט ח"ב סי' קצו כתב: "אלא שכוונת החרם היה שלא לחדש שום דבר לחומרא כסברת החולקים על הרב ז"ל" (הרמב"ם).

32. ג' שלום, שם, עמ' 65 מוכיח מהכסף משנה הל' תרומות פ"א ה"א שהיה זה בין השנים של- שלב; מאיר בנייהו, שם עמ' פט (בשנת של"ב).

33. ובתשובה אחרת (ח"ג סי' קכז) בנוגע לעניין אחר קורא להם שוב ר' משה מטראני חסידיים: "שאלה נאספו לי חסידיים עושים משמרת למשמרת התורה".

ז. האם המבי"ט חזר בו משיטתו

לאחר דברי הקדמה אלו, ברצוננו לעיין בתשובתו זו של המבי"ט בה הוא מנסה להוכיח שאין מקום להחמיר להפריש תרומות ומעשרות בפירות הגוי. הוא מסתייע הן מדברי הרמב"ם והן מדברי בעלי התוספות. כל המעיין בתשובה זו צריך להיות נפעם מן העובדה שהטיעונים שמביא ר' משה מטראני אינם מתאימים לשיטתו אלא לזו של ר' יוסף קארו. עד כדי כך שאילו בסופה הייתה חתימת ידו של ר' יוסף קארו אזי התשובה הייתה מובנת ומשתלבת עם שיטתו. אך למרבה ההפתעה תשובה זו חתומה בסופה ע"י ר' משה מטראני.

כאמור לעיל ר' יוסף קארו חלק על ר' משה מטראני בפרשנות הרמב"ם וטען שלוש טענות:

- א. בשביעית יש דין מיוחד של "לכם לאכלה" ולא לגוי.
- ב. אף שאנו נוקטים בעיקרון אין קניין לגוי להפקיע, אך משמעות הדין היא רק לאחר שהקרקע חזרה לידי הישראל, אך בעוד הקרקע ביד הגוי – יש קניין.
- ג. גם אם נוקטים אין קניין בשביעית מדרבנן – ההלכה היא יש קניין.

והנה שתי הטענות האחרונות של ר' יוסף קארו שנדחו בתוקף על ידי ר' משה מטראני, מוצאים את מקומם בתשובת ר' משה כאשר הוא מנסה לשכנע את ר' יוסף אשכנזי על פטור הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הגוי, וז"ל המבי"ט שם:

וכל הדינים שכתב למעלה בפרק זה (הרמב"ם), נראה שהם בזמן שנוהגים התרומות והמעשרות מן התורה כמו מה שכתב גוי שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיעה מן המצות אלא הרי היא בקדושתה לפיכך אם חזר ישראל ולקח ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש וכו' והכל מן התורה ע"כ דסבירא ליה דאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי ישראל הקונה ממנו תרומה ומעשר **נראה דבזמן הזה שמי שקונה מן הגוי שדה בארץ ישראל אינו חייב אלא מדרבנן דכשהוא מדרבנן יש קנין כמו בסורי'** בזמן הבית ואם הוא ברשות הגוי אפילו בזמן הבית פטור מכלום **דיש קנין לגוי בעודו ברשותו לפטור...**

שני הטיעונים האחרונים שהבאנו לעיל לדעת ר' יוסף קארו בפרשנות הרמב"ם, מביא בתשובה זו ר' משה מטראני: 1. כיוון שחייב תרומות ומעשרות בזמן הזה הוא רק מדרבנן, לכן גם אם בעיקרון אנו נוקטים אין קניין – בזמן הזה ההלכה היא שיש קניין (לעיל ב); 2. משמעות הדין שאין קניין לגוי להפקיע הוא רק כאשר הישראל חזר וקנה את הקרקע חזרה, אך בעודה ביד הגוי, יש קניין:

"ואם הוא ברשו' הגוי אפילו בזמן הבית פטור מכלום **דיש קנין לגוי בעודו ברשותו לפטור**". בנקודה זו האחרונה התווכחו ר' יוסף קארו ור' משה מטראני באריכות מרובה מסביב לפרשנות הרמב"ם ומסביב להגהה בספר כפתור ופרת, והנה לפתע אנו מוצאים את סברת ר' יוסף קארו בתשובת המב"ט.

זאת ועוד ר' משה מטראני גם מסתייע מסברת ר' ברוך בספר התרומה (הל' א"י, עמ' 79), וטוען שלמרות שהסמ"ג (עשין קלג) כתב "כי תקנה גדולה לרבים בארץ ישראל בזמן הזה ליקח מתבואת העכו"ם **אחד שנגמר**", אזי ר' ברוך (שהוא המקור לדין זה) אינו מסייג את הפטור למקרה שהפירות נתמרחו על ידי הגוי, אלא הוא כותב את דינו גם במקרה שהפירות נתמרחו על ידי ישראל. ושוב אנו תמהים – למרות שהם לא התווכחו אלא מסביב לפרשנות הרמב"ם, אך סברתו של ספר התרומה מקבילה ודומה לסברתו של ר' יוסף קארו שבזמן הזה ההלכה היא שיש קניין, בפרט שכאמור ר' משה מטראני מסביר לדעת הרמב"ם שהחיסרון של ביאת כולכם הוא חסרון מהותי שמבטל את קדושת ארץ ישראל.³⁴

למען ההגינות נאמר שהמב"ט אמנם לא חזר בו לגמרי מן הדין, אך אין ספק שהוא החליש את עוצמת הוויכוח עם מתנגדיו ואף קיבל את טיעוניהם וכדלעיל. זאת אפשר לראות בתשובה נוספת של המב"ט (ח"ג סי' מה). כאמור לעיל בתחילת הפולמוס הודה ר' משה מטראני שהמנהג הרווח אינו כדעתו והוא נימק זאת בשל הצרות הגלות וכדו'.³⁵ לקראת סיום הפולמוס, בשנת של"ד, ר' משה מטראני ניאות לכתוב הנחיות **לכמה בני תורה שמחמירים כדעתו**:

בשמטה זאת שנת השל"ד אשר יש כמה בעלי תורה יראי ה' ובעלי מעשה אשר נדבה לבם לנהוג דיני שמטה נדרשתי מקצתם להורות להם באי זה אופן יתנהגו באכילת הפירות או תבואה שגדלו בא"י בקרקע ישראל ושגדלו בקרקע של גוי...

ובהמשך הוא כותב:

...מה שצריך לזהר מי שרוצה לנהוג קדושה בפירות שביעית של גוי...

34. עי' ס' התרומה, הל' א"י, עמ' 68 הערה קפט.

35. שו"ת המב"ט ח"א סי' כא: "לא נתפשט בארץ ישראל איסור פירות שביעית בקרקע של גויים גם שאינו מן התימה מה שלא נתפשט איסור כי בעוננו בדורות שעברו נדלדלו ישראל שבארץ הקדושה מהגזרות ומסים וארנוניות עד שכמעט ח"ו נשתכחה תורת ארץ ישראל מפייהם".

אמנם נכון, וכפי שכתבנו לעיל שהוא אינו משנה את דעתו לגמרי והוא מסיק:

ולענין תרומות ומעשרות אין שום דין תרומה ומעשר בשנה שמטה אפילו בשל גוי אפילו מירחן ישראל כמו היין וכמו שכתבתי בכמה פעמים בשמטות שעברו...

ח. האם הבית יוסף חוזר בו משיטתו

ברצוננו לסיים את הפרק הזה במה שפתחנו. בסוף תשובת ר' יוסף קארו סי' כה מעידים הרב משה גאלנטי והרב שם טוב עטיא שהתשובה הנ"ל היא מכתב ידו של ר' יוסף קארו:

הכרנו וידענו שנדפס³⁶ מכתב ידו של מורינו הרב והיא כתיבת ידו ממש וכל הנזכר אות באות חתמנו שמותנו משה גאלנטי... ראיתי... נאם הצעיר שם טוב עטיא.

מאיר בנייה³⁷ טוען שלפי הנראה בשנת שמ"א, לאחר פטירת ר' יוסף קארו ור' משה מטראני חזר פולמוס השמיטה ונידון בבית הדין, ולכן ר' משה גאלנטי ור' שם טוב עטיא העידו על כתב ידו של ר' יוסף קארו. למרות העדות המפורשת על תשובת ר' יוסף קארו משנת של"ד, טען החזון איש שר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו, וז"ל החזו"א (שביעית סי' כ ס"ק ז):

והנה החרדים עמד בשנת שמ"ח והיא שמיטה השני' אחרי שנת של"ד ואילו גזרו חכמים באיסור ח' לעשר, בודאי לא היה הדבר משתנה בשנת שמ"ח, והחרדים מעיד וכן עמא דבר, ואין ידוע לו כלל איסור ואדרבא אומר שמרן חזר בו בסוף ימיו, וזה מכחיש בהחלט מה שנדפס באבקת רוכל שהכריזו איסור בשנת של"ד, ועל הדפוס אין לסמוך שנדפס אחרי שנים רבות והט"ס מצויות ואפשר שצ"ל שכ"ז והחילוף בין כ' לל' מצוי' וכן בין ד' לז', או שלא היה כת"י מרן כלל ולא ידענו מי כתבה וכתבה אחר מפי השמועה, סוף דבר עדותן של החרדים והשל"ה שהיו במקומו של הב"י וסמוכין כל כך למרן אי אפשר להכחיש, ונמצא דהפאה"ש קבע המנהג להקל נגד המנהג הקדום להחמיר.

36. ועי' הרב מאיר מאזוז, "בעניין פירות של נכרים בשביעית", אור תורה שטו (ניסן תשנ"ד), עמ' תצ, שצ"ל "שנטפס", כלומר הועתק אות באות מכ"י של מרן, וכן הוא בברכי יוסף, ולא ייתכן "שנדפס", שכן שו"ת אבקת רוכל נדפס כמאתיים שנה לאחר מכן.

37. מאיר בניהו, שם, עמ' צה, הערה 489.

דברים אלו של החזון איש³⁸ תמוהים מאוד מכמה סיבות:

א. השל"ה³⁹ אינו מעיד עדות עצמאית אלא מצטט מדברי ר' אלעזר אזכרי בס' חרדים.

ב. הסמך היחיד של החזון איש הוא עדותו של ר' אלעזר אזכרי. וז"ל ר' אלעזר אזכרי משנת שמ"ח:40

וכן היה נוהג ומנהיג גדול הדור מהר"ר משה מטראני ז"ל גם גדול הדור כבוד מהר"ר ר' יוסף קארו זצ"ל בסוף ימיו כשחבר שלחן ערוך כתב סתם שנת השמיטה אין בה לא תרומות ולא מעשרות ולא חלק בין פירות הנכרי לפירות ישראל וכן עמא דבר.

אם אכן ר' אלעזר אזכרי היה יודע מעדות שמיעה שר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו, הוא לא היה מביא ראיה קלושה המבוססת על דיוק בדברי השולחן ערוך.

ג. הראיה מן הדיוק בשו"ע היא אכן קלושה, שכן ידוע שר' יוסף קארו לא כתב דברים עצמאיים במצוות התלויות בארץ, אלא העתיק את דברי הרמב"ם,⁴¹ לכן הדיוק מכך שר' יוסף קארו לא הוסיף דין שביעית בפירות הגוי, הוא חלש. להלן דברי השו"ע יו"ד סי' שלא סעי' יט המקבילים לדברי הרמב"ם הל' מתנות עניים פ"ו ה"ד:

רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ו	שולחן ערוך יורה דעה סימן שלא
[ה] שנת השמיטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני, ובחוצה לארץ שאין בה שמיטת קרקע מפרישין בארץ מצרים ובעמון ובמואב ומעשר ראשון ומעשר עני. מעשר ראשון ומעשר עני, מפני	שנת השמיטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל. ובחוצה לארץ שאין בה שמיטת קרקע, מפרישין בשנת השמיטה בארץ מצרים ובעמון ומואב מעשר ראשון ומעשר עני. ובארץ שנער, מפרישין בה מעשר שני,

38. ראוי לציין גם שיש לתמוה על החזון איש, שביעית סי' כ ס"ק ז וכן סי' ד ס"ק ד, שכתב שדעת הגר"א היא שאין קניין בזה"ז על סמך ביאורו לירושלמי ובניגוד לביאורו לשולחן ערוך למרות שבחזו"א ערלה סי' ב ס"ק ה, הוא כותב שיש להעדיף ולסמוך על ביאור הגר"א לשו"ע: "ודברי הגר"א בביאורו הן עיקר שהן כת"י הגר"א ז"ל".

39. הרב ישעיהו הלוי הורוויץ, שני לוחות הברית, בשנת שפ"ג, דף נז ע"ב.

40. ס' חרדים, דיני מצוות התלויות בארץ פרק ז.

41. אולי כדי להודיענו שהרמב"ם הוא מרא דארץ ישראל, ועליו סומכים בדיני זרעים, כפי שכתב באבקת רוכל סוף סי' כד.

<p>שהארצות אלו קרובות לארץ ישראל כדי שיהיו עניי ישראל נסמכין עליה בשביעית, והלכה למשה מסיני שיהיו מפרישים בארץ עמון ומואב מעשר עני בשביעית, אבל בארץ שנער מפרישין בשביעית מעשר שני כסדר רוב השנים.</p>	<p>כמו ברוב השנים. ושנת השמטה האמיתית היתה שנת השי"ג</p>
--	--

ד. השולחן ערוך לא נכתב בסוף ימיו, שנת של"ה, אלא עשרים שנה לפני כן כפי שמביא הרב מימון⁴² מעדות של ר' יוסף קארו עצמו בסוף שו"ע או"ח, דפוס ראשון, כי בשנת חשב"ה (שט"ו) גמר את ספרו בכפר ביריה.

ה. בסעי' הנידון בשו"ע יו"ד סי' שלא כותב ר' יוסף קארו: "ושנת השמטה האמיתית היתה שנת השי"ג", ולכן דברים אלו של ר' יוסף קארו אינם מסוף ימיו אלא משנת שי"ג.

ו. כבר כתבו חכמים רבים, שאילו נקבל את עדותו זו של ר' אלעזר אזכרי נמצא שר' יוסף קארו חזר בו לפחות שלוש או ארבע פעמים: לפני שנת שי"ג הוא סבר שאין ק"ש בפירות הגוי וחלק על המב"ט⁴³, ובשנת שי"ג הוא חזר בו וסבר שיש ק"ש בפירות הגוי (עפ"י הדיוק של ר' אלעזר אזכרי) ובשנת שכ"ז הוא סבר שאין קדושת שביעית בפירות הגוי (לפי התיקון של החזו"א בעדות ר' משה גאלנטי) ושוב חזר בו בסוף ימיו.⁴⁴

42. הרב מימון, "מדי חודש בחודשו", סיני נ (תשכ"ב) עמ' שסז; ועי' הרב מאיר מאזוז, "בעניין פירות של נכרים בשביעית" אור תורה שטו (ניסן תשנ"ד), עמ' תפח, שרבי יוסף קארו סיים את כתיבת חלק יו"ד בתמוז שט"ז. דפוס הראשון של שו"ע היה בחייו של ר' יוסף קארו בשנת שכ"ה בויניציה.

43. תשובות המב"ט הן משנות רצ"ב, רצ"ט ואילך ותשובות אלו מודפסות ומשולבות גם בשו"ת אבקת רוכל של ר' יוסף קארו (סי' כא-כה), לכן נראה שר' יוסף קארו חלק על המב"ט כבר משנת רצ"ב.

44. בעניין חזרתו או אי חזרתו של מרן, עי' עוד ברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק ט; פאת השולחן סי' כג; הרב חיים סיתהון, ארץ חיים, ירושלים תש"ן, עמ' 414-417; הרב שאול ישראל, ארץ חמדה א, עמ' רלג-רלד; הרב עבדיה יוסף, "בענין היתר מכירת קרקעות בשביעית", מנחת אהרון (שויקא), תשמ"א עמ' 75-76 (נדפס שוב ע"י הרב יצחק יוסף, ס' השביעית והלכותיה, תשנ"ג, עמ' 41-42); הרב מאיר מאזוז, שם, עמ' תפז-תצב, ובפרט בעמ' תפח.

הרב צבי הלוי הורוויץ שם, עמ' של הערה לח, מוכיח שר' אלעזר אזכרי היה תלמידו של ר' יהוסף אשכנזי. ראייתו מהספד שנשא בנו של הרב יוסף אשכנזי, הרב נפתלי אשכנזי מצפת על ר' אלעזר אזכרי וכן כתוב בס' אמרי שפר ויניציה שס"א, דף קסז:

דרוש להספד שדרשתתי כאשר שמעתי ותרגזו בטני שנכחדו שלושת הרועים עמודי הגולה חסידי עליון הלא המה בנן של קדושים הרב הדיין המציין כמהר"ר יעקב ן' רב⁴⁵ ז"ל הבקי ובחדרי התורה החסיד העניו מתלמידיו של א"א כהר"ר אלעזר אזיקרי זצלה"ה⁴⁶ והחכם הנעלה כמהר"ר יעקב איל מצרי אבולפייא זצ"ל תנצב"ה ונתבקשו בישיבה של מעלה בארצות החיים עיר צפת תובב"א.

אם אכן נכונים דבריו של הרב הורוויץ, שר' אלעזר אזכרי היה תלמידו של ר' יוסף אשכנזי, אין פלא שהוא דימה שר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו, כדי לקבוע את ההלכה כרב⁴⁷ וכמב"ט לפחות בהקשר לפירות הגוי בשביעית, ביישוב המתחדש בארץ ישראל שלאחר גירוש ספרד, בדיוק כפי שדימה כן החזון איש כדי לקבוע את המנהג בהלכות שביעית בארץ ישראל ביישוב המתחדש בארץ ישראל בתקופתנו אנו.

45. הוא ר' יעקב בירב השני, נכדו של ר' יעקב בירב שהסמין גם את ר' אלעזר אזכרי, עי' במבוא לתלמוד הירושלמי, מסכת ביצה, מהד' פרנצוס, ניו יורק: בית המדרש לרבנים באמריקה, תשנ"ה, עמ' 51 הערה 5.

46. עי' דוד תמר, "לברור שנת פטירתם של גדולי חכמי ארץ ישראל ותורכיה", סיני ע (תשל"ב), עמ' רלג-רלד, שלמד מספר אמרי שפר הנ"ל, שר' אלעזר אזכרי נפטר בשנת תש"ס.

47. ויש לציין שר' אלעזר אזכרי כותב שלדעת הרמב"ם שביעית בזמן הזה מדאורייתא, כי קדושה שנייה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא, ובכך חולק לחומרא הן על ר' יוסף קארו והן על ר' משה מטראני, ומתאימים הדברים לשיטתו של ר' יוסף אשכנזי.